

ECATERINA NICULCEA: PARADIGMA FANTASTICULUI TEATRAL-CARNAVALESC ÎN REGISTRU TRAGICOMIC LA HOFFMAN, GOGOL ȘI BULGAKOV

Elena PRUS

Universitatea Liberă Internațională din Moldova

Inventarul surselor critice actuale atestază faptul că fantasticul este o categorie estetică operatorie și abordabilă sub mai multe aspecte. Dificultățile analizei sunt legate de faptul că „Genul sfidează normele, contribuind la înnoirea literaturii prin repudierea regulilor rigide ale prozei de factură tradițională” (Gheorghe Glodeanu. *Istoria prozei fantastice românești*: Cluj-Npoca, Ed. Școala Ardeleană, 2023, p. 5). Lucrarea de doctorat a Ecaterinei Niculcea „Фантастическое начало в произведениях Э. Т. А. Гофмана, Н. В. Гоголя, М. А. Булгакова” / „Planul fantastic în opera lui E. T. A. Hoffman, N. Gogol și M. Bulgakov” (specialitatea 622.02 – Literatura universală și comparată, conducător științific: prof. univ. dr. hab. Elena Prus) pleacă de la generalizări extinse, care se pot încadra în afirmarea unui lucru capital: „fantasticul și realismul sunt tendințe de întotdeauna ale literaturii, existente chiar în interiorul aceleași opere” (Florica Bodiștean. *O teorie a literaturii*. Iași, Institutul European, 2008, p. 71), iar combinarea planurilor crează efectul neliniștitor al ambivalenței. Strategiile autorilor de a reprezenta fantasticul sunt diferite, printre ele cele mai utilizate sunt cele care recurg la lumi ficționale duale, incluzând două planuri complementare: unul real și altul fantastic.

Tocmai aceste opere artistice care încorporează planul fantastic și cel real într-o simbioză inedită formează obiectul de investigație al Ecaterinei Niculcea. Lucrarea dezvoltă tezele precedente ale cercetărilor, care definesc fantasticul drept tip de viziune, de atitudine creatoare ce transferă situațiile obiective într-o realitate neobișnuită, în „alt plan de realitate”, într-o „lume de al doilea grad”, ontologie de gradul doi prin mijlocirea unei transgresări sau chiar negări a categoriilor de spațiu, timp și cauzalitate (cf. Ion Biberi. *Eseuri literare, filozofice și artistice*. București: Cartea Românească, 1982, p. 235; Bodiștean, *ibidem*, p. 76).

În sensul cel mai larg, fantasticul ține de căutarea altor forme de a explica lumea decât cele comune, oferind posibilitatea de transcendere și extindere a realității imediate pentru a o integra unui nivel metafizic mai profund. Scriitorul fantast Jean Ray consemna că această realitate necunoscută, care intervine în cea obiectivă, evocă posibilitatea unui fel de a patra dimensiuni - a unui univers paralel, definit ca un teritoriu spectacular al supranaturalului, straniului, magicului (v. Hubert Lampo, *De Zwanen van Stonehedge: Een leesboek over magisch-realisme en fantastische literatuur*. Amsterdam: Meulenhoff, 1972, pp. 344-346). Printre scriitorii celebri care emblematizează fantasticul, în general, și planul fantastic, determinant într-o serie de opere artistice reprezentative, creația lui Hoffman, Gogol și Bulgakov ocupă un loc aparte. Combinarea în modelul lor narativ a planului realist cu cel fantastic formează paradigma artistică comună acestor autori.

Dificultățile legate de problema fantasticului țin de faptul că nicio definiție sau abordare teoretică nu au reușit, într-o manieră satisfăcătoare, să reducă fantasticul la un ansamblu precis de modele, tipologii, teme, situații sau decoruri. În aceeași măsură, fantasticul nu poate fi circumscris unui tip de structuri specifice sau unei estetici a formelor sau figurilor clar delimitate.

Primul capitol „Fantasticul în textul artistic” denotă cunoașterea și relevanța tradiției, scoțând în evidență modalitatea prin care fantasticul în totalitatea sa trimite la datele comune, miturile, legendele, basmele unor culturi, care vor fi preluate, dar și completate de creativitatea autorilor din toate timpurile, contrabalansând raționalismul. Ecaterina Niculcea trece în revistă dimensiunea mimetică a fantasticului care a variat de la epocă la epocă, aducând în discuție evoluția problemei din perspectiva științelor socio-umane. Un moment aparte în acest itinerar îl constituie etapa romantismului, emergența istorică detașată a fantasticului fiind legată, cum argumentează autoarea, de romantismul german care fondează o *paradigmă particulară* de combinare a planului real cu cel fantastic, care va fi preluată și dezvoltată cu mare succes de literatura secolelor următoare din alte perspective. Astfel, neaderând la abordarea fantasticului ca gen distinct propriu școlii franceze, Ecaterina Niculcea aderă la critica anglo-saxonă care tratează subiectul într-o manieră mai largă de mod esențial de reprezentare, un tip de discurs literar care nu este circumscris unei epoci particulare sau unui tip de discurs exclusiv.

În capitolul doi „Planul fantastic, component al modelului naratologic în textele artistice ale lui E. T. A. Hoffman, N. Gogol și M. Bulgakov” accentul se pune pe interogarea poetică despre forma și sistemul de reprezentări care sunt puse în aplicare în opera artistică. Autoarea reușește să decodeze componenta sistemică a modelelor naratologice în poezia lui E. T. A. Hoffman, N. Gogol și M. Bulgakov. Se efectuează o analiză a modalităților creării specificității planului fantastic prin modelarea categoriilor de bază ale textului. Pierzând caracterul obiectiv, Ecaterina Niculcea demonstrează cum planul fantastic relativizează categoriile timpului și spațiului în opera autorilor analizați, ducând la transformarea distopică a planurilor temporale, la metamorfozele temporale (prin extensie, comprimare, suprapunere, multiplicare) și la apartenența personajelor la unul din planurile textului artistic biplan.

Rolul fantasticului în astfel de modele naratologice constă în deconstruirea sensului acreditat de real, marcând în acest mod o suspendare și o *criză a sensului* care o vizează și pe cea a realului, a cunoașterii, a rațiunii (cf. Denis Meillet. *La littérature fantastique*. Paris : Seuil, 2000, pp. 15, 16, 40), în repunerea în discuție a certitudinilor și limitelor realului. Definierea naturii fantasticului este identificată, ca la majoritatea teoreticienilor analizați în lucrare, ca o *criză a realității*, percepută ca o ruptură a ordinii logice și raționale care structurează lumea, pe care fantasticul o subminează, substituindu-i o *altă realitate incertă, care este cea a irealului*. Noul sens produs de aceste modele naratologice se bazează pe o structură antinomică și axomonică a narativelor fantastice (Rosemary Jackson. *Fantasy: The Literature of Subversion*. Routledge: London and New York. 1981, pp. 12, 46), pe „mecanismul oximoronic de producere a sensului” (Bodiștean, *ibidem*, p. 84).

Capitolul trei „Particularitățile compiziției lumii duale ca modalitate de creare a planului fantastic în proza fantastică a lui E. T. A. Hoffman, N. Gogol și M. Bulgakov” se axează pe activitatea narativă care desemnează strategii textuale

bazate pe criza iluziei realității postulată de *mimesis*. Autoarea argumentează cum fantasticul provoacă efectul de incertitudine, de ezitare, de ambiguitate, iar această criză afectează formele povestirii, fapt exploatat în textele supuse investigației. Teatralitatea și carnavalescul, descoperite ca invariant al modelului naratologic al celor trei autori, constituie o modalitate de creare a iluziei și a travestirii în textul artistic. Alte invariante ale paradigmei unice a textelor studiate sunt paratextul și montajul ca mecanisme de modelare a planului fantastic. Construirea acestei paradigme unice a textelor biplane ale lui E. T. A. Hoffman, N. Gogol și M. Bulgakov, având planul fantastic ca unui determinant, la care se adaugă teatralitatea și registrul tragicomic constituie aportul și noutatea principală a investigației Ecaterinei Niculce.

În virtutea acestor calități ale lucrării, studiul prezentat de Ecaterina Niculce a fost apreciat cu *Diploma Vasile Coroban* a Agenției Naționale de Asigurare a Calității În Educație și Cercetare pentru teza de doctorat de excelență a anului 2024 în domeniul Literatură.